

VITÉZ FERENC

Tompa Mihály és a *Virágregék* változó kontextusai¹

„Szívet cseréljen az, aki hazát cserél!” Sokat emlegetjük a szállóigei sort, de vajon ismerjük-e a forrást? Tudjuk-e, hogy Tompa Mihály írta versében (*Levél egy kibujdosott barátom után*) 1851-ben, a szabadságharc bukása után, az önkényuralom idején? Az a Tompa, aki korának nagyobb költője lehetett volna, ha nem az élet apró örömeit éneklő dalainak és a bánatot, halált megszólító verseinek születésekor robban be a reformkori magyar irodalomba Petőfi (akinek népszerűségét egyébként ő is megközelítette), s nem az érett költői korszakával, hazafias allegóriáival párhuzamosan érkezik első tetőpontjához Arany János művésze. Petőfivel felemás volt viszonya, a rajongástól a mérges bántásig hanyatlottak az érzelmek – közrejátszott ebben az is, hogy Tompa nem utasította el Vahot Imre fölkérését, amikor Petőfi *Pesti Divatlap*tól az *Életképek*hez való távozása után Vahotnak nem sikerült Aranyt megnyernie, Tompa viszont mindkét lappal közösséget vállalt. Aranyhoz baráti szálak kapcsolták, a *Toldi* költője 1850-ben még arra is gondolt, hogy Tompával alakít irodalmi társaságot, s noha távolabb kerültek egymástól, mindvégig szeretve követte nyomon munkásságát. A kritikus Arany nehezen tudta eldönteni az 1863-ban megjelent Tompa-költemények hatodik kötetét ismertette, hogy az elmélkedésre, reflexióra való hajlam vajon dicsérendő-e, vagy megrovást kíván. Jól tudta, hogy ha a reflexió nem költői forrásból ered, ha a filozófia „nem bírja magát a szép törvényei szerint érvényesíteni”, ha az „eszmélő fej” mögött „üres szív” van, nem lesz költői a mű. Ám Tompa nem ilyen meddő lírát hozott létre, „ó dai költésének” nem ártott a reflexió, sőt: költői „elmélkedései gyakran nem is pusztá reflexiók, azaz nem *magukért* állanak, hanem *álarcai* valamely ki nem mondott, vagy csak félig kimondott mély érzelemnek”. (Arany 1998, 454)

Arany az *Isten akaratja* (1862) költeményt idézte bizonyítékként – mondván, hogy senki nem képes olyan allegóriai finomsággal és változatossággal meg-

---

¹ Az itt közölt tanulmány *Virágregék* ciklusra vonatkozó része előadásként hangzott el a DRHE SCIENTIA AC EDUCATIO címmel 2017. április 5-én rendezett konferenciáján.

énekelni a legsűrűbb fátyol mögötti valóságot, mint Tompa Mihály –, az utókor azonban *A gólyához* (1850) vagy *A madár, fiaihoz* (1852) című költeményt emlegeti a Tompa-allegória reprezentatív példajaként. Az abszolutizmus rabságélményét és szabadságvágyát közvetítő hazafiság kifejezése mind a két vers. „Neked két hazát adott végzeted, / Nekünk csak egy – volt! Az is elveszett” – olvassuk *A gólyához* című versből (később e költemény miatt került vizsgálati fogságba). Az almanachlúra és a kollektív népdalhanghoz személytelenül idomuló művekkel való leszámolás után már a forradalom előtt radikalizálódott Tompa költészete. 1848 elején azt írta Arany Jánosnak, hogy őt „igazság szerint csak félig lehet népköltőnek mondani”. Megjelent nála a satíra; foglalkozott a közéleti és morális kérdésekkel; rezonált az eseményekre, melyeket alakítani is szeretett volna; az önkényuralom időszakában pedig a nyugtalanság, a kétségbeeső látomás; a pusztulás és hanyatlás élményéből született patrióta lázadás attitűdje váltakozott verseiben.

Mozzanatok Tompa életéből

Tompa Mihály Rimaszombaton született, gyakorlatilag a nagyszülők nevelték, s nem épp a legemberségesebb módon. (Anyja korán meghalt, apja céhen kívüli varga volt, aki második házassága után még kevésbé foglalkozott fiaival.) Hogy tanulhasson, önmagát kellett eltartania: 1832-ben szolgadiákként került a sárospataki kollégiumba, ahol – a tehetősebb fiúk melletti kiszolgáltatott helyzetéből adódóan – számos megaláztatásban volt része.

Magas és erős ember lett belőle, mégis betegségekkel küszködött (27 évesen azt hitte, hogy gyógyíthatatlan beteg; romló kedélyállapota kivételes érzékenységet fejlesztett ki benne: a kisebbrendűség mellett állandó gyanakvást, kételkedést és indulatot, ugyanakkor a bizonytalansággal szembeszegülő nyugalomvágyat, a tisztaság és szabadlelkűség iránti sóvárgást is). Sárospatakon jogi, bölcsészeti és teológiai stúdiumokat végzett (a poétai osztály versíró gyakorlati ébresztették föl kedvét a költészet iránt), majd Sárbogárdra került segédtanítónak. Patakra visszatérve, folytatta tanulmányait, melyeket 1840-ben ismét félbeszakított, hogy magántanító legyen.

Első versei már megjelentek az irodalmi divatlapokban, megérintette a szerelem is, Sárospatakra időnként visszajárt a különbözeti vizsgákat letenni; aztán Petőfi ösztönzésére 1845 végén Pestre települt, ahol nagyon idegenül érezte

magát, noha népregéinek a megjelenése sikert hozott számára. Jogász szeretett volna lenni, de biztosabb kenyeret jelentett, ha vállalja a református papi hivatást. Így, a lelkészi vizsgák után, huszonkilenc évesen Bejére került református papnak. 1849 tavaszán megnősült, és ősszel már új állomásán, a keleméri szószéken találjuk. 28 hónapot töltött itt, közben két évig prédikált a gömörszőlősi református templomban is. 1850-ben fia született, akit néhány nap múlva eltemetett. Kelemérről 1851 végén került Hanvára, Gömör vármegye első protestáns egyházába.

1852-ben és '53-ban Kassán tartották vizsgálati fogságban, majd visszaküldték Hanvára, ahol haláláig folytathatta a lelkészi munkát, ám hatósági ellenőrzés alatt tartották. 1853-ban itt született második fiuk, aki négyévesen szintén meghalt. Másnap (1857. október 24-én) ezt írta Tompa Arany Jánosnak: „Feleségem leírhatatlan állapotban van; magamat is, bár férfi vagyok, majd megtébolyít a fájdalom. Ha láttátok volna most ezt a gyermeket, gyenge testében mennyi szellem, kedély volt. Mindennek vége!” (Idézi: Versényi 1903, 195–196)

Még megérhette a Bején elkezdett s 1853-ban elkészült *Virágregék* Heckenastnál megjelent díszkiadását, és kezébe vehette az *Utolsó verseim* – számára külön zöld bársonyba kötött – példányát. Felesége gondoskodott erről az utolsó ajándékról, közbenjárva Szász Károlynál, aki – Arany János és Lévay József mellett – mindvégig szerető figyelemmel követte munkásságát. (Tomba rábízta imádságainak és fohászainak kéziratát, és ő jelölte ki Tompa helyét először Petőfi és Arany mellett a *Vasárnapi Újság* 1868. évi első számában.) 1868. július 30-án meghalt, még az 51. évét sem töltötte be.

Híveiről, paptársairól, barátairól, azok emberi gyengeségeiről és gyarlóságairól mintegy száz bizalmas vallomása kerül elő a halála évében letétbe helyezett – és ötven év múltával, 1918-ban felbontott – *Fekete könyvben*. A *Fekete könyv* felbontása némi csalódást keltett, mert amíg nem ismerték a tartalmát, irodalmi érdekességet ígérő titoknak számított, szerzője azonban nem hagyott semmilyen „titkos végrendeletet”, nem fogalmazott meg jövődöléseket – a dokumentum sokkal inkább sajátos korrajz és kései életrajzi adalék lett. Kovács Kálmán szerint feljegyzései „egy túlérzékeny pap apró, sokszor kicsinyes megfigyeléseit gyűjtik egybe”. (Kovács 1965, 154) Ő vélekedett úgy is, hogy a teológiai hivatás visszavetette a költészetét, mert markáns moralizmusa túl erős nyomot hagyott a verseiben.

Tomba az erkölcsi életet, a mindenre kiterjedő szellemi magatartást tekintette a vallás lényegének; moralizálása folyamatos reflexiókban kapott formát oly

módon, hogy a költői beszédmódba gyakorta retorikai célzatok is vegyültek. Ugyanakkor lelkesi hivatása és egyre borongóbb kedélye, olykori embergyűlölete, istenhite és kétségbeesése között is disszonáns viszony fogalmazódott meg. Erre említhetjük példaként, hogy amikor élete végén – nem is annyira a fájdalma, mint inkább a szenvedéstől való – félelme erősödött, foglalkozott az öngyilkosság gondolatával – Váczy János életrajzából [1913] ismert az epizód: kérésére egy debreceni gyógyszerész mérget is küldött neki, de a küldeményt a felesége felfedezte.)

Szimbólum, hangulatfestés, példázat

Kovács nem hangsúlyozta kellőképpen a Hegedűs Géza (1992) által egyértelműen megfogalmazott tényt, miszerint: noha a Petőfi – Arany – Tompa triász-ból a pap-költő szerényebb tehetség volt a másik kettőnél, s „miközben oly sok szál köti költői előzményeihez, még több kortársaihoz, egyben-másban olyan új hangütések előhírnöke, amelyek csak jó idővel őutána lettek jellemzőek az övénel modernebb költészetben. Közhelyszerűen szokás beszélni allegóriáiról, de említeni sem szokás, hogy ezek közt az allegóriák között olykor olyan jelképi mozzanatok rejlenek, amelyek már a szimbolizmus hazai kezdeteinek számíthatnak.” Már a népszerű hazafias allegóriákban (és a virágregékben) ott vannak a szimbólum előzményei. Az egész versen végigvonuló kép alapját ugyanúgy kölcsönözte a természetből és az állatvilágból, mint a Bibliából és a mitológiából. Hangja is egyre árnyaltabbá vált, finom zenei hatások elérésére volt képes. Virágregéinek sajátos hangulatvilágában „a hazai szimbolizmus első hangütéseit” ismerjük föl.

Tompa sokkal fogékonyabb volt a lelkiállapot lírai kifejezésére, mint a jellem- vagy lélekábrázolás epikus végigkövetésére, ezért az igazi konfliktus is hiányzik elbeszélői munkáiból. Itt egyrészt a kálvinista prédikációs hagyományokat követte: a példázatok segítségével erkölcsi tanítást kívánt adni; másrészt népies életképekbe helyezett anekdotikus témákat énekelt meg. Mondafeldolgozásai szintén a néphagyományba illeszkedtek. Az 1846-ban megjelent *Népregék, népmondák* nagy sikert hozott ugyan – néhány hónap alatt elfogyott, új kiadásról kellett gondoskodni –, folklórelemeire viszont jobban odafigyel a néprajzkutatás, mint irodalmi erényeire az irodalomtörténet.

Nemcsak kedvtelésből, de a „néphagyományt bűvárló tudományos, azonkívül költői inspirációt váró érdeklődésből is gyűjtött lírai, dramatikus és leginkább mondai népköltészetet – írta az 1844-ben összeállított *Dalfűzér* 1988-as új kiadásának bevezetőjében Pogány Péter. – A folklorisztikát megbecsülő lírikus és epikus Tompa is a múltjához visszataláló magyar nemzet egyik ébresztője akart lenni.” (Idézi: É. Kovács 2001, 570)

Epikus hajlamánál erősebb volt az elsődleges költői inspiráció, a cselekményt, a drámai feldolgozást háttérbe szorította a hangulatfestés, a líra. Az első teljes Tompa-életrajz 1913-ban született, ebben Váczy János a költő e kettős hangjáról írta: „Tompából mindenütt árad a költészet; a szebbnél-szebb művészi képeket egymásra halmozza, az élénk színeket gazdagon vegyíti”. Pátoszról, lágy csengésről, finom iróniáról és maró szatíráról beszélt, mesealkotása viszont kevésbé volt szerencsés: „majd sohasem tömör és arányos a részek kapcsolatában; az egyénítő, jellemzetes vonások rajzában homályos, a párbeszédek elevevességében ritkán otthonos.” (Váczy 1913)

Versényi György 1901-ben méltatta Tompa vallásos költészetét, az egész biográfiát és jellemrajzot a kegyes versekre fűzve föl. „*Lant és biblia*, e két szent barát” – írta költői levelében; beszélt a gyülekezetbeli megtisztulásról, a szegényes templommal szembeni erényes szívről; a természetben is Isten nagy művét szemlélte, és áldása fölött örvendezett; mikor a veszteségek porig sújtották, a halál ellen a hithez próbált menekülni. Versényi mintegy félszáz olyan versre hivatkozott, amely Tompa vallásos ihletét bizonyítja. (Versényi 2009)

Váczy is Tompa bibliai örökségét emelte ki, a Szentírásból eredeztethető szellemi magatartást, amely erőteljesen rányomta bélyegét a pap-költő stílusára és nyelvezetére. Az életrajzíró elsősorban nyelvművészetével igazolta az irodalomban elfoglalt helyét. „Tompá költői nyelve három főforrásból táplálkozik: a korabeli irodalmi nyelvből, a bibliából és a nép nyelvéből – írta. – Bajza s különösen Vörösmarty nyelvművészetének hatása nemcsak pályája elején, de később is nagy mértékben megérzik rajta. [...] a játszi kellem, a szerelmi epedés, a szeszélyes vidámság bájos hangjait Vörösmarty után egy magyar költő sem fejezi ki oly könnyed változatossággal, mint ő a virágregékben.” (Váczy 1913) A régi magyar (16–17. századi) nyelvet elsősorban a Bibliából ismerte meg – a Károlyi-biblia és a zsoltárfordítások talán reá tették a legnagyobb hatást. „Elbeszélései közül többnek a tárgyát innen meríti, [...] egész költészete nagy sereg gondolatot, példabeszédet, hasonlatot, célzást vesz át az ó- és újszövetségből, valamint a régi protestáns énekeskönyvekből. Nemcsak a

pap, hanem a költő is méltán egyik főforrásának tekinti a szentírást, a melyből kivált pályája második felében oly gazdagon merít. [...] Gyakorta fogva tartják lelkét a Prédikátor háborgó gondolatai, az élet visszásságain való fanyar elmélkedései, a hangulatoknak az a hullámozása, a melyre Tompa oly igen fogékony. Ritkán feledkezik meg Salamon bölcselkedéseiről, a melyekkel a legélesebb ellentétet oly ötletesen kapcsolja együvé, s a mely már eredeti véralkatánál fogva a pessimizmusra való hajlamát szinte végzetesen fokozza. Mindezekfelett azonban a biblia nyelve, példabeszédei, képei, hasonlatai, sajátos ódon kifejezései válnak uralkodókká költői és szónoki nyelvében. Sokszor úgy tetszik, mintha a népköltészet is a szentíráson át szűrődve kapná meg alkotó képzetét”. (Váczy 1903)

A *Virágregék* helye

Tompa Mihály *Virágregék* című ciklusának kontextus-változásait több irányból közelíthetjük meg. Kijelölhetjük helyét az életművön belül; vizsgálhatjuk népszerűségét a kortárs olvasóközönség körében és a későbbi időszakokban; valamint a recepciótörténetet is alapul vehetjük. S külön vizsgálatot igényel, hogy miként reflektált a Tompa-életműre a költészet: a kortársak és az utókor milyen költői visszhangot adott.

A már 1852-re elkészült (azonban a házkutatások során kéziratban lefoglalt) *Virágregék* Tompa életében három kiadásban jelent meg (1854-ben, 1856-ban, 1868-ban). A század végéig összesen nyolc kiadás hagyta el a sajtót, majd a 20. században újabb négy alkalommal, illetve egy illusztrált válogatásban látott napvilágot. A tizennegyedik (szintén illusztrált) teljes kiadás Putnokon készült 2015-ben. A kiadások gyakoriságának csökkenése arra is rámutathat, hogy 1945 után Tompa kiszorult az irodalmi kánonból (az 1940-es évektől fél évszázadon át nem volt *Virágregék*-kiadás), költészetét is csak néhány vers reprezentálta. Erre következtethetünk amúgy a költői visszhangokból is.

Bényei József (1992) 1989-ig tekintette át a Tompa halála után érzékelhető „súlyos csönd” költői termését. „A magyar költők lantján” mindössze alig félszáz versben elevenedett meg (34 költő tollából), s a kortársak negyedszázad alatt csaknem annyi verset szenteltek neki, mint a halála után eltelt több mint 120 esztendőben.

A kortársak közül (hexametrikus) verset írt hozzá az eperjesi Irányi István tanár, jegyző és bíró (1854-ben), Tompa virágaira is reflektálva: *„Mondsza mi-ként folynak szent dolgaid és a világi / Csipkebokornyi bajok, a rózsák ha virítanak-e és mi / Több? Tövis-é avagy jó illatú rózsza? Derítsd fel.”* Bulcsu Károly református lelkész és tanár Tompához írott versében (1860) a gólya és virág motívuma egyaránt megjelent; Szakál Lajos (1856-ban) azt kérdezte: *„Már élő költőnknek / Nyílik hálavirág?”* Celder Márton református lelkész, egyházi író (szintén 1856-ban) szintén a virágokra utalással indította versét: *„Egy szép virágos kert, ez az élet nékem”*. Mentovich Ferenc filozófiai és természettudományos író (1857-es versében) Toma „egyre szaporodó” virágairól beszélt; Arany János pedig ezt írta Tompa sírkövére (1868-ban) disztichonjaiban: *„Lágyan öleld tetemét Anyaföld s ti szeretti, Virágok, / Üljetek ágya köré, mondani méla regét.”*

Dalmady Győző költő, műfordító, Tompa Mihály sírjánál járva, a virágos hant képét idézte föl; Feleki Sándor orvos, műfordító 1903-ban *Tompa virágregé-ivel* címmel írt verset. Lévy József (a miskolci barát) egész ciklust szentelt a költő emlékének, s verseiben együtt emlegette a triászt – pl. az *Ők hárman* című 1911-es költeményben: *„Előttem tündököltek ott / Arany, Tompa Petőfi / Silány korban egybeforrtan / A nemzet magvetői –,”* s Tompa szobránál ezt írta: *„Beszélgettek ott vele a virágok, / Bájos regéket suttogván neki, / Hogy mind azt, mit érzett, vagy sejtett álok, / Igézetes dalokban zengje ki.”*

Sajó Sándor költő és tanár Tompa születésének centenáriumán a Kisfaludy Társaságban Tompa Mihályról énekelve írta: *„Virágnak, ősznek dalos szeretője! / Meglelkesítően a Természetet / Hány új szépséget fakasztott belőle / Regéket termő bús költészeted! / S a sok virág mind hálás volt irántad: / Szépségük ír volt sebzett lelken, / S most sírodon is hűséggel tanyáznak, / Hogy az is mindig virágos legyen.”*

A legújabb *Virágregék*-kiadás előszóírói (Sándorné Gyurcsik Erika és Imolay Lenkey István) szerint a 20. század második felében a mellőzöttség egyik oka, hogy „a pap-költő személyisége nem volt kedves a kor politikai, ideológiai nézetei számára. A másik, hogy egyetlen versét sem lehetett a forradalom lángját hordozóként, erősítőként a politikai ideológia szolgálatába állítani.” (1955-ben és 1961-ben válogatott versei és levelei jelentek meg.)

Bényei József úgy véli: 1945 után azért is hallgattak róla, mert nem lehetett stabil pont a korszak irodalmi értékrendjében. „Nem csupán azért, mert pap volt, és mert költészetének egyik jellemzője a kételyek és kétségek kálváriáját is megjáró tiszta, komoly, férfias hit Istenben, és mert morális eszményei teljesen azonosak a valláserkölc tanításaival. [...] Legalább ennyire fontos azonban,

hogy az elfogadott és művészeti törvénné emelt 'forradalmi romantika' elutasította, nem szerette, nem fogadta be a keserű, szomorkás, bánatos hangvétellű költészetet és költőket." (Bényei 1992, 8)

Irodalomtörténeti helyét az idézett Hegedűs Géza-értékelés korrigálja, a szimbolizmus korai előfutáraként jelenítve meg a költőt. Ehhez éppen a *Virágregékkel* érvel, míg a hatkötetes *A magyar irodalom története* Tompa Mihály-fejezetében csak annyi utalás van a műre, hogy a környezetét átlirizáló ösztön teremtette meg a *Virágregéket*, „ezt a maga korában is kételkedve fogadott műfajt”. (Kovács 1965, 162) Kovács Kálmán összegzésében elismeri, hogy Tompa hangulatlírája „a századvég modern, zenei-hangulati fogantatású lírája felé mutat”, irodalomtörténetileg azonban elszigetelt jelenség. (Kovács 1965, 167)

A Tompa-lelkület kifejezése

A ciklus recepciója sem a múltban, sem a jelenben nem egyértelmű. Ugyanis hol azt róják föl, hogy a virágok emberi konfliktusokba helyezése elhibázott; hol pedig a költő értékeit becsülik alá; mások az ideológiai tanulságot hiányolják, noha a melankolikusan kifejezett erkölcsi tanulság mindvégig jelen van. (vö.: Rácz 2009, 59) S éppen a vitákra készítés, másrészt az „elszigeteltség” (irodalomtörténetileg, esztétikailag és földrajzi-szociális értelemben egyaránt) adja meg Tompa Mihály lírai-szimbolikus költői elbeszéléseinek különösségét. Nem igazán volt mintája vagy referenciája, később maga sem szolgált referenciaként a megújuló magyar líra számára. Sokkal fogékonyabb volt a lelkiállapot lírai kifejezésére, mint a jellem- vagy lélekábrázolás epikus végigkövetésére, ezért az igazi konfliktus is hiányzik az elbeszélői munkáiból.

Igazat adhatunk azonban Hegedűs Gézának, aki szerint e ciklusában Tompa jóval megelőzte korát. Szimbolikus és impresszionista, a hangokat és színeket szinte zenei mértékkel közvetítette. Panasz helyett megindultságot sugárzott a műve, újfajta érzelmi kapcsolatot, amelyre csak a későbbi évtizedekben lettek érzékenyek költőink. Az emberi tulajdonságok jelképeivé tette a virágokat, néha a tradíciót követve, máskor önkényesen, költői vízióit is a virágokba fogalmazva. Mert az ibolya a szerénység, a liliom az ártatlanság, az örökzöld a remény, a repkény a költészet és a szerelem, a nefelejcs a hűséges emlékezés jelképe, ugyanakkor a szarkalábbal a kacérságot, a szegfűvel a gyönyört, az arankával a szemérmertlenséget jellemezte.

Noha epikai „terjengőssége” tompítja a lírai érzékletességet, a Gyulai Pál által „csacsкасágnak” minősített *Virágregék* lett Tompa Mihály legnépszerűbb műve: a szimbólumalkotás titokzatossága és „az előadás bűbája” miatt A 20. század eleji kritika (Váczy 1913) ezt a sikert a női szívek sajátosságaival is magyarázta – Tompa virágversei a lélekhez és képzelethez, a hangulathoz és látványhoz egyaránt utat találtak. Talán a költői életmű mellékhajtása, de semmiképp nem vadhajítás! – Mi más lenne a *Havasi rózsa* kerti csábításra kész válasza, mint a Tompa-lelkület hű kifejezője?!

„Csak éljete ti / Kéjben, örömben, / Színesre festett / Rácsok között; / Én a szabadban / Vágyok maradni, / Ahová engem / sorsom kötött! [...] Szeretve hozzád / Simúlok...! érted / Én nem cserélek / Más idegent! / Oh mert előttem / Hazám! te földed / Minden fűszála / S porszemje Szent!”

A Virágregék szimbolikája

Problémás lehet az elnevezés, ugyanakkor ez adja egyik újdonságát. *Virágregék*. A virág elsősorban szimbolikus és lírai tematikát jelöl ki, a rege viszont elbeszél, félúton a mese és mítosz között. Váczy is észrevette az ellentmondást: „Általában e regékben a csodálatos elem többször művészi igazsággal nyilatkozik a mese szálainak bogozásában s megoldásában. De a virágregékben voltaképp nincs ily művészi igazság, a mely már a csodás elem által is valószínűvé tenné az allegóriai keretbe foglalt elbeszéléseket. A költő az emberi tulajdonságok jelképeivé avatja a virágokat, nem vizsgálván: vajjon köztudatunkban él-e azon kapcsolat, a mely e jelképet igazolja s vajjon megegyeztethető-e a műtárgyul vett virág az emberi jellem azon vonásával, a melynek jelképéül választja. [...] az ibolya a szerénység, a liliom az ártatlanság, az örökzöld a remény, a repkény a költészet és szerelem, a nefelejts a hű emlékezés jelképe. Azt is értjük, hogy a csalán a gúnyos megszólás jelképe, s hogy a hajnalka a meleg nap-sugár előtt bezárja szirmait: az ez alapon szótt rege bizonyos illúziót kelt. Ellenben a szarkaláb kacérsága, a szegfű túlzott gyönyöre, a havasi rózsa hű ragaszkodása, a kolokán kifogyhatatlan rágalalmazása, az aranka szemérmetlen megtelepedése teljesen önkényes ráfogás, és bár Tompa változatos leleménye a virágok legrejtettebb titkait is feltárni igyekszik, nem tud tartósan szívünkre hatni, mert semmi művészi igazságot nem érzünk.” (Váczy 1913)

Rácz Győző elemzése statisztikát is kínál: Tompa verseiben összesen 148 növényfaj fordul elő, s a virágok közt magasan vezet a rózsza, 55 verssel, majd a lilium következik (30), a rozmarin (12), az ibolya és gyöngyvirág (11), illetve a viola (10 verssel). Jó néhány virágja csak a *Virágregék*ben bukkan föl. „A legtöbbet emlegetett rózsza büszke szépség, de van verse, ahol az együttérzés, a barátságos jóindulat felmutatója. A rózsza vad rokona a csipkerózsa az emlékezés virága. [...] a fehér lilium a tisztaság jelképe [saját magát is liliumként szerette volna látni]. Viszont a turbán lilium az irigység hordozója. A vízi lilium az epekedést példázza. A habokból kiemelkedő vízi lilium az átváltozott szerelmes [...] a kék lilium az írisz, az irigyelt szépséget jelképezi.” (Rácz 2009, 60–61)

S valóságos virágnyelv-szótár állítható össze a Tompa-versekből. A bajnokfű kevélység; a szegfű gőg (végül öngyilkos lesz); a vadszegfű fájdalom; az ördögszekér rúttság; a pitypang sóvárgás; a kakukkfű halálhoz szelídülés; az aranka elmúlás; a hajnalka hitszegés; a szarkaláb hűtlenség; a mécsvirág változékonyosság; a kikerics bús magány; a délike kétségbeesés; az izsóp elégedetlenség; a pipacs eltűnő pompa; a nefelejcs emlékezés. (A szimbólum-szótárak nem is közlik mindegyik magyarázatot, néha egészen más jelentést találunk. Az izsóp például a megváltás szimbóluma, mely a zsidók megtisztulási szertartásánál játszott szerepet, ugyanakkor Krisztusra és Máriára is vonatkoztatják; de Mária- és Krisztus-szimbólum a pitypang és szarkaláb is; a nefelejcs nem egyszerűen az emlékezést, hanem a hűséget jelképezi; a szegfű a világi szerelmet és életörömet; a rozmarin pedig nem a gyászt, hanem a hűséget és tisztaságot, s a folklórban bajelhárító szerepe is van.) S külön csokorba lehetne rendezni a szerelem virágait – ide tartozik a kék iringó, a kakukk szegfű, a repkény, a sárga viola, a tubarózsa vagy a ciprus.

Gyulai Pál szerint Tompa „a németektől tanulta” a műfajt, arra utalva, hogy a német romantika költészetében divat volt a virágok emberi tulajdonságokkal való felruházása, s egész Nyugat-Európában „felvirágozott” az Ovidiustól örökölt virágkultusz. Tompa azonban nemigen követte a külföldi irodalmat, erősebb hatást gyakorolt rá a magyar népköltészeti hagyomány. Noha Gyulai kifogásolta nemcsak a *Virágregék* szentimentalizmusát, hanem a morális allegóriák erőltetését is – miért osztoznak a virágok „a mi fitogtatott erényeink és eltakart bűneinkben”? (Gyulai 1908, 154) –, a költő mégis ebben a műfajban tudta a legjobban ötvözni lírai hajlamát a „regélő” késztetésekkel.

Mivel az elmúlástól nem mentheti meg a virágokat, regékbe foglalja életüket. „S valóban – írja Váczy – e regék az ifjú költő korlátatlanul csapongó képzele-

tének kedves játéakai, szerelmes szívének játszi ábrándjai s a természet iránti forró szeretetének bűbajos kifejezései. A magányban élő Tompa [...] virágai közt szemlélődik, halk suttogást hall közöttük; látja, a mint nesztelenül járnak-kelnek s remegve hajlanak egymáshoz; és e suttogást a szerelem hangjának sejti, a mely örömet és bánatot, vágyat és lemondást jelent, s ilyenekből szó ábrándos regét a költő képzelete.” (Váczy 1913)

A költő természetszeretete

Tompa a virágregékkel az 1840-es évek közepétől foglalkozott, költői programját már a bejei lelkipásztori állás elfoglalása után megfogalmazta a Pogány Karolinához írott versben:

„Virágaimat kéjjel szemlélgetem; / S haláltól mert megónom nem lehet: / Virág-regékbe dallom éltöket. / Majd elmondom, mint járt a lilium, / S a múltó kecsű pipacs egykoron; / Elmondom a vadrózsa esetét, / S hogy mi érte csapodár kedvesét; / A hajnalkának miként lőn halál / Szerelme, a hő nap sugarainál? [...] A gyászos rozmarinnak mi baja? / Miért búvik fűbe a kis ibolya?”

1847 januárjában az *Életképek* elsőként a *Hajnalka* című regét közölte. Beje, aztán Kelemér parókiakertje adta később az ihletet, s Hanván is folytatódott a sor (az 1854-es első kiadásban még csak 30 rege olvasható, ez később 35-re egészült ki).

A pap-költő természetszeretete rendkívüli volt, s erről az első között Szász Károly emlékezett meg 1890-es Tompa-arcképében: „Tompa a természet szülöttei közt a virágokat mindenekfölött szerette. Virágregéiben megszemélyesítette őket, felruházta emberi érzelmekkel, gyöngéd indulatokkal, majd erős szenvedélyekkel, elleste álmaikat, suttogó beszédeiket, s mintegy társaságot alkotott belőlük maga körül.” (Idézi: S. Gyurcsik – Lenkey 2015, 9)

A természetről (és a virágszeretetről) szóló vallomás nemcsak az említett Pogány Karolina-episztolában, hanem a *Falusi órák*, az *Éji violák*, a *Beteg vagyok* című versekben, az *Őszi képek* ciklusban, illetve magában a regék *Előhangjában* is megjelenik. A *fehér lilium* című versében (1848-ban) pedig egyenesen arról beszél, hogy a lelke egykor virág volt, s majdan, a halála után is azzá szeretne válni. (vö.: Rácz 2009, 58)

„Lelkemben titkos sejtelem van, / – Jövőre, multa? Nem tudom! – / Hogy hajdan én virág valék már, / Vagy egykor azzá változom. // Fehér liljom valék, ha voltam, / Mielőtt szívem dobogott; / Fehér liljom leszek, ha leszek, / Midőn már szívem nem dobog.”

A melankolikus hang mellett emeljük végül ki azt is, amire kevesebb példát találunk költészetében: a *Virágregékben* a pap-költő humoros-szatirikus hangjának ereje is érvényesül. Noha az elsősorban tanító célú történetmesélés az epikus Tompa művészi „hibáit” is felszínre hozza (értve alatta, hogy a lélektani igazságok háttérbe szorulnak; valamint sokszor „túlgondolja” a jelképet), ezek a „morális allegóriák” elsősorban a humor erejével hatnak. „... a nagyragyásából kigyógyított ibolya, a pórul járt csapodár szarkaláb, a hangzatos szívével kérkedő bajnokfű megcsúfoltatása, vagy éppen a virágokat megrágalmazó csalán mulatságos históriáját is láthatjuk.” (S. Gyurcsik – Lenkey 2015, 9)

A *Virágregék* Tompa legszemélyesebb költői vallomásai közé tartozik, allegorikus lírai önéletrajznak tekinthető a ciklus. Tolnay Lajos 1878-ban, Tompa halálának tízéves évfordulóján fölfedezte ezt az erényt, amikor így jellemezte a kötetet: „Ezek sok részben [...] az ő szerény, igénytelen, de érzésekben, ábrándokban, vágyakban, csalódásokban, szenvedésekben gazdag ifjúságának ‘tükörcsodái’. Méltók egy tiszta, nemes, szívhez, egy feddhetetlen, puritán élet-hez, amilyen az övé volt.” (Tolnay 1878, 51; idézi: S. Gyurcsik – Lenkey 2015, 9)

IRODALOM

- ARANY János ([1863] 1998): *Tompa Mihály költeményei*. In: Uő: *Tanulmányok és kritikák*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Csokonai Könyvtár Források, Debrecen, 1998, 453–456.
- BÉNYEI József (1992): *Tompa Mihály és a magyar költők*. In: Uő. (szerk.): *Tompa Mihály a magyar költők lantján*. Ethnica, Debrecen, 5–9.
- É. KOVÁCS László (2001): *A hagyományművelő Tompa mint hagyományalany*. In: VERES László – VIGA Gyula (szerk.). *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XL*, Miskolc, 570–581.
- GYULAI Pál (1855): Tompa Mihály költeményeinek irodalmunkban egyetlen ítéletekben gazdag ismertetése. *Budapesti Hírlap* (1855. évf.)
- GYULAI Pál (1908): *Kritikai dolgozatok 1854–1861*. Magyar Tudományos Akadémia, Bp.
- HEGEDÜS Géza (1992): *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Trezor Kiadó, Bp., 251–253.
- <http://mek.oszk.hu/01100/01149/html/> (2017. 03. 30.)
- KOVÁCS Kálmán (1965): *Tompa Mihály*. In: SÖTÉR István (szerk.): *A magyar irodalom története (IV.) 1849-től 1905-ig*. Akadémiai, Bp., 152–168.

RÁCZI Győző (2009): *Tompa virágai*. In: Zs. UJVÁRY Mária (szerk.): *Írások Tompa Mihályról*. Tompa Mihály Gömöri Kulturális Egyesület, Putnok, 56–62.

SÁNDORNÉ GYURCSIK Erika – IMOLAY LENKEY István (2015): *Tompa Mihály Virágregéi*. In: IMOLAY LENKEY István (szerk.): *Tompa Mihály: Virágregék. Repity Aranka akvarelljeivel*. Tompa Mihály Gömöri Kulturális Egyesület, GömörSZőlős – Putnok, 7–9.

SZÁSZ Károly (1891): *Tompa Mihály arcképénél*. A Kisfaludy Társaság Évlapjai, 25. kötet, 1890–91, Bp.

VÁCZY János (1913): *Tompa Mihály életrajza*.

<http://mek.oszk.hu/06800/06851/06851.htm> (2017. 03. 25.)

VERSÉNYI György ([1901] 2009): *Tompa vallásos költészete*. In: Zs. UJVÁRY Mária (szerk.): *Írások Tompa Mihályról*. Tompa Mihály Gömöri Kulturális Egyesület, Putnok, 20–28. (Eredeti megjelenés: *Sárospataki Lapok*, 1901)

VERSÉNYI György (1903): Tompa családi élete. (Második közlemény). *Erdélyi Múzeum*, XX. kötet, 1903/4. füzet, 191–202.)

„Szeretlek szép virágok,
titeket! / Szinben, illatban
gazdag éltetek / Tartsa meg
frissen ifjan lelkemet.”

(Részlet Tompa Mihály
Virágregéinek Előhangjából)

GömörSZőlős
Tompa Mihály emlékoszlopa
a Virágregék kertjével

Az emlékoszlop
dr. Ujváry Zoltán ajándéka,
dr. Kövér József alkotása

Tóth György felvétele
a Tompa Mihály születésének
200. évfordulójára megjelent
képeslap-sorozat darabja

